

Oikeudenalojen kansallisuus ja kansainvälisyys nyt ja tulevaisuudessa: perhe- ja jäämistöoikeus sekä kansainvälinen yksityisoikeus

1. Johdanto

Pohdin pitkään sitä, mistä kulmasta tarttuisin alustuksessani otsikkoni teemaan kiinni, koska vaihtoehtoja olisi useampia. Päädyin siihen, että tarkastelen perhe- ja jäämistöoikeuden sekä kansainvälisen yksityisoikeuden kansallisuutta ja kansainvälisyyttä näille oikeudenaloille paikantuvan kotimaisen tutkimuksen näkökulmasta. Esitelmäni keskiöön asettuu kysymys siitä, miksi ja miten vieraan valtion oikeudellista informaatiota tulisi oikeustutkimuksessamme minun nähdäkseni hyödyntää. Esitykseni alku on pyhitetty aineelliselle perhe- ja jäämistöoikeudelle, ja loppuosassa otan esiin näille oikeudenaloille paikantuvat kansainvälisen yksityisoikeuden säännökset ja näitä koskevan tutkimuksen. Esitelmäni loppuun kokoon joitakin yleisempiä johtopäätöksiä oikeusvertailusta metodina. Paljon tärkeitä asioita ja näkökohtia jää tässä lyhyessä alustuksessani käsittelemättä.¹ Keskustelu siis jatkukoon tämän tilaisuuden jälkeenkin.

2. Oikeusvertailun tehtäväkuva perhe- ja jäämistöoikeudessa

Perheoikeuden alalla oikeusvertailevan informaation hyödyntäminen on liittynässä siihen, mistä asiakokonaisuudesta on kyse. Perheoikeushan on perinteisesti systematisoitu nimioikeuteen, edunvalvontaoikeuteen, lapsioikeuteen ja

* *Tuulikki Mikkola*, OTT, professori, Turun yliopisto. Kirjoitus perustuu Suomalaisen Tiedekatemian oikeustieteen ryhmän tilaisuudessa Oikeustieteen kansallisuus ja kansainvälisyys 24.11.2023 pidettyyn esitelmään.

1. En tarkastele esityksessä esimerkiksi vertailevan aineiston hyödyntämistä oikeuslähdeoppimme näkökulmasta. Ks. tästä Thomas Wilhelmsson, Siviilioikeuden hiipivä eurooppalaistuminen ja Suomen oikeuslähdeoppi. *Lakimies* 7–8/2020, s. 1172–1196.

parisuhdeoikeuteen.² Kansainvälisen oikeudellisen informaation hyödyntämisen näkökulmasta nämä ovat erilaisia oikeudenaloja, koska lapsioikeudessa ja edunvalvontaoikeudessa kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet saavat oikeuslähteinä erityistä merkitystä. Kansainvälisen oikeudellisen informaation hyödyntäminen onkin sekä lapsioikeudessa että edunvalvontaoikeudessa yhtäältä luonteavaa ja toisaalta välttämätöntä, ja tämä näyttäytyy selvästi myös kummallekin oikeudenalalle paikantuvassa tutkimuksessa. Sen sijaan parisuhde- ja jäämistöoikeus on kulttuurisesti korostetun sensitiivisiä oikeudenaloja, ja viittaukset esimerkiksi kansainvälisiin ihmisoikeusinstrumentteihin ovat kokonaisuutena arvioiden suhteellisen harvinaisia. Kulttuurisesti sensitiivisellä oikeudenalalla on selvät kansalliset ominaispiirteet, eikä säännösten maantieteellisesti laaja yhtenäistäminen ole kovinkaan realistinen tavoite ainakaan lähitulevaisuudessa. On perusteltua myöntää, että oikeudenalan kansallinen luonne vaikuttaa kansainvälisen aineiston hyödyntämisen välttämättömyyteen esimerkiksi perinteisen lainopin alueella.

Toisaalta vaikka parisuhde- ja jäämistöoikeudessa on kyse kulttuurisesti sensitiivisistä ja siten luonteeltaan voimakkaat kansalliset erityispiirteet omaavista oikeudenaloista, ei tutkimus näilläkään aloilla ole meillä ollut vailla vertailevia viitteitä. Pohjoismaisen oikeusyhtenäisyyden vuoksi muilla Pohjoismailla on luonnollisesti ollut tässä suhteessa erityisasema. Pohjoismaiseen oikeuteen viittaamisen taustalla on oikeuden yhtenevyys, joka oikeuttaa ja joissakin tapauksissa jopa velvoittaa parisuhde- ja jäämistöoikeudellisten tulkintasuositusten hakemiseen tai vahvistamiseen esimerkiksi Ruotsin oikeudesta.³

Nykyisin vertailun kohdevaltiot ovat monimuotoistuneet perhe- ja jäämistöoikeudellisessa tutkimuksessa. Tälle on luonnollisesti useita selittäviä tekijöitä, joista yksi on uskoakseni tai pikemminkin toivoakseni se, että oikeusvertailun eri funktiot ovat käyneet tutkijoille tutuimmiksi – vertailun kohdevaltioksi ei välttämättä valikoidu valtio, jonka oikeusjärjestelmä vastaa mahdollisimman hyvin Suomen oikeutta. Muistan näet edelleen monet keskustelut 1990-luvulta, ajalta, kun kirjoitin väitöskirjaani vieraan oikeudellisen informaation hyödyntämisen edellytyksistä. Kuulin useaan otteeseen, usealta eri taholta, että oikeusvertailua ei jäämistöoikeudessa kannata tehdä, jos kohdejärjestelmä eroaa Suomen oikeudesta. Minua nämä kannanotot eivät vakuuttaneet eivätkä vakuuttaisi vielääkään, jos joku tohtisi tällaisia väitteitä esittää. Vieraan oikeudellisen informaation hyödyntämisellähän on monta mahdollista funktiota, ja omasta oikeudestamme eroaviin oikeudellisiin järjestelmiin tutustuminen voi tapahtua havahduttavassa

2. Tämä perinteinen tapa systematisoida perheoikeutta ei ole ainoa mahdollinen, mutta systematisointiin liittyvät kysymykset eivät ole esitykseni keskiössä enkä siksi tarkastele asiaa em. huomiota tarkemmin.

3. Pohjoismaisesta laki- ja sopimussyhteistyöstä ks. kootusti Matti Niemivuo, Lainvalmistelu – oikeudelliset perusteet ja käytäntö. Kauppakamari 2020, s. 60–61.

ja sivistävässä tarkoituksessa. Näin luodaan esimerkiksi pohja kansainväliselle oikeudelliselle vuorovaikutukselle ja kansainväliseen lakiyhteistyöhön osallistumiselle. Kommunikaatio ulkomaisten juristien kanssa on hankalaa, jos ei täysin mahdotonta, ilman ulkomaisten lakimiesten ajattelutapojen ymmärtämistä.⁴ Lisäksi kun esimerkiksi kansallisessa lainvalmistelutyössä perehdytään vieraiden oikeusjärjestelmien lainsäädäntöön, on Matti Niemivuon mukaan tällöin pyrkimyksenä aidon oikeusvertailun tason saavuttaminen ja se, että vertailevaa tietoa käytetään lainvalmistelussa aidosti hyväksi. Tämä ei välttämättä merkitse sitä, että kansalliseen oikeuteen omaksutaan aina ulkomaisia ratkaisuja – oikeusvertailu voi lainvalmistelutyössä johtaa myös vaihtoehtojen kartoituksen myötä poissuljentaan.⁵

Yksi keskeinen syy sille, miksi nimenomaan englanninkieliseen aineistoon viittaaminen on lisääntynyt, on varmastikin se, että meillä on tarvetta nimenomaan käytännölliselle vertailulle. Tarkoitan tällä sitä, että globalisoituneessa maailmassa perhesuhteet kansainvälistyvät yli pohjoismaisten ja eurooppalaisten rajojen. Siksi meidän pitää pyrkiä hyvin vieraidenkin oikeusjärjestelmien, erilaisten oikeuskulttuurien, aitoon ymmärtämiseen: esimerkiksi islamin oikeuden mukaisten perheoikeudellisten käsitteiden ja sääntöjen hahmottamiseen ja niiden yhteensovittamiseen oman oikeutemme oikeudellisten käsitteiden ja säännösten kanssa. Kun on kyse järjestelmästä, jossa oikeuskielenä on esimerkiksi arabia, joutuu tutkimuksessa turvautumaan usein muilla kielillä, kuten englanniksi, julkaistuihin aineistoihin.

3. Oikeusvertailu ja kansainvälinen yksityisoikeus

Aikaa myöten valtioiden rajat ovat tulleet vähemmän merkityksellisiksi ihmisten toiminnan kannalta. Viime vuosina on tapahtunut huomattavaa oikeussuhteiden kansainvälistymistä, ja tarvitsemme kansainvälisen yksityisoikeuden säännöksiä. Näiden säännösten avulla ratkaistaan, onko suomalaisilla viranomaisilla toimivaltaa kansainvälisen oikeussuhteen ratkaisemiseen. Vastauksen ollessa myönteinen Suomessa sovellettaviksi tulevat kansainvälisen yksityisoikeuden säännökset määrittävät oikeussuhteeseen sovellettavan lain. Suomessa sovellettavat säännökset ratkaisevat myös suhtautumisemme vieraassa valtiossa tehtyyn lainkäyttöratkaisuun.⁶

4. Tieteen termipankki, Oikeustiede: hakusana vertaileva oikeustiede | oikeusvertailu osoitteessa https://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:vertaileva_oikeustiede (vierailtu 19.12.2023).

5. Matti Niemivuo, Kansallinen lainvalmistelu. Kauppakaari 2002, s. 82–84.

6. Risto Koulu, Kansainvälinen varallisuus oikeus pääpiirteittäin. WSOY 2005, s. 11–15.

Suomen kansainvälinen yksityisoikeus muodostuu Suomessa sovellettaviksi tulevista säännöksistä. Nimestään huolimatta kyse ei olekaan kansainvälisestä, valtioiden välisestä yhtenäisoikeudesta. Tosin kansainvälisen yksityisoikeuden kansainvälinen yhdenmukaistaminen on hyvin toivottavaa, jotta useaan oikeusjärjestelmään liittyvät oikeusriidat saataisiin tehokkaasti ratkaistua mahdollisimman ennakoitavalla tavalla.⁷ Maailmansotien välissä saatettiin voimaan tärkeitä yhteispohjoismaisia valtiosopimuksia kansainvälisen yksityisoikeuden alalla.⁸ Lisäksi erityisesti Haagin kansainvälisen yksityisoikeuden konferenssissa on tehty jo pitkään töitä kansainvälisen yksityisoikeuden säännösten yhtenäistämiseksi erilaisin yleissopimuksin. Parisuhde- ja jäämistöoikeudessa kansainvälisyksityisoikeudellinen sääntely on nyttemmin saanut vahvan eurooppalaisen leiman EU-asetusten myötä. Jos sääntelyllä on välitön kansainvälinen tausta, on hankala nähdä, miten oikeustiede voisi kehittyä ja pysyä ajan hermolla, jos se käpertyy kotimaiseen kuplaan.⁹

Toisaalta kansainvälinen yksityisoikeus on liittynässä oikeusvertailuun hyvin konkreettisella ja käytännöllisellä tavalla lainvalinnan kautta. Toimivaltainen foorumi ja sovellettavat säännökset voivat näet erkaantua, ja tuomioistuimessa tulee sovellettavaksi vieraan valtion oikeus. Tässä yhteydessä haluan painottaa, että kansainvälinen yksityisoikeus ei mahdollista soveltamistoiminnan arvosidonnaisuutta perhe- ja jäämistöoikeuden alalla vaan vierasta oikeutta tulee kunnioittaa niin pitkälle kuin mahdollista. Kansainvälisen yksityisoikeuden näkökulma onkin arvorelativistinen, kuten Markku Helin on kirjoittanut.¹⁰ Se, mihin saakka vierasta oikeutta kunnioitetaan, riippuu oikeuskysymyksestä ja Timo Eskon muistuttamin tavoin myös siitä, miten kiinteästi asia liittymiensä kautta kytkeytyy Suomen oikeusjärjestelmään. Vieraan oikeuden hyväksymiselle on kuitenkin rajansa, mutta jotta näitä rajoja voi piirtää – ja vieraan valtion lakia ylipäättään soveltaa – tulee meidän lähteä siitä, että vieraan valtion oikeudesta tulisi pystyä etsimään luotettavaa oikeudellista informaatiota. Torjuminen edellyttää näet tietoa yhtäältä yksittäisestä säännöksestä ja toisaalta sen soveltamiskontekstista. Mekaaninen poissuljenta normin sanamuodon perusteella ei ole kansainvälisen yksityisoikeuden doktriinissa sallittua.

7. Markku Helin, Suomen kansainvälinen perhe- ja jäämistöoikeus. Alma Talent 2020, s. 11, on kiinnittänyt huomiota kansainvälisten ihmisoikeuksien ja kansainvälisen yksityisoikeuden keskinäiseen jännitteeseen. Tämä keskustelu rajautuu tärkeydestään huolimatta esitykseni ulkopuolelle tilan puutteen vuoksi.

8. Niemivuo 2020, s. 61.

9. Ahti Saarenpää – Juhana Riekkinen, Oikeusinformatiikan perusteet. Lapin yliopisto 2023, s. 24. Ks. myös Niemivuo 2020, s. 126, jossa kirjoittaja muistuttaa, että lakihanke saattaa tulla Suomesa vireille eri tavoin. Merkittävä erottava tekijä on se, onko kysymyksessä puhtaasti kansallinen eli kotoperäinen lakihanke vai onko kyseessä EU-lähtöinen tai kansainvälisestä sopimuksesta tai velvoitteesta johtuva lakihanke. Nykyisin yhä useammassa tapauksessa taustalla on näistä viimeksi mainittu.

10. Helin 2020, s. 9.

4. Lopuksi

Olen tässä lyhyessä alustuksessa pohdiskellut sitä, miksi oman oikeuskuplan ulkopuolelle on joissain asioissa järkevää tai välttämätöntäkin astua. Muistutin myös, että vertailulla voi olla monenlaisia funktioita. Kun vertailun tavoitteet voivat olla erilaisia, ei vertailulla ole myöskään kaikissa tapauksissa metodisesti yhtenevää sisältöä.¹¹ Omassa tutkimustyössäni vertailevaa aineistoa on hyödynnetty osin hyvin konkreettisesti tarkoituksessa, mutta samalla olen pyrkinyt läpileikkaavasti havahduttamaan lukijan oikeusajattelulle tyypillisten järjestelmäkohtaisten rakenteellisten eroavuuksien olemassaoloon. Tavoitteenani on ollut yhtäältä osoittaa, että kontekstin poissulkeva pykälävertailu ei tuota välttämättä oikeasuhtaisia johtopäätöksiä vieraan valtion oikeudesta. Toisaalta tavoitteenani on ollut perspektiivin avartaminen ja muiden oikeusjärjestelmien mahdollisimman pitkälle ulottuva kunnioittaminen.¹² Kunnioittamisessa auttaa se, että lapioi itsensä mahdollisimman syvälle vieraaseen järjestelmään: mitä syvemmälle maaperään itsensä kaivaa, sitä selvemmäksi käyvät ne juurisyyt, mistä säännöseroavuudet järjestelmien välillä kumpuavat. Ymmärrys lisää automaattisesti suvaitsevaisuutta.

Olipa vertailevan aineiston hyödyntämisen tarkoitus mikä tahansa, tulee oikeustieteen palvelutehtävänsä täyttääkseen olla perusteltua, uskottavaa, johdonmukaista ja laadukasta. On tärkeää, että vertailevan aineiston hyödyntämisen funktio tulee kysymyksenasettelun yhteydessä selvitettyksi ja lukijalle annetaan myös selko siitä, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet kohdevaltioiden valintaan. Lisäksi on tärkeää, että vertailun kohdevaltion säännöksiä pyritään tulkitsemaan autenttisesti. Pyrkimys autenttisuuteen tarkoittaa sitä, että oikeutta tarkastellaan järjestelmän sisältä päin ja sen oikeudelliset toimijat ja toiminnot otetaan huomioon. Verkko yhteiskunnassa digitaalinen aineisto voi olla helposti saatavilla, mutta tämä on samalla lisännyt tarvetta vankistaa informaatiolukutaitoa, kuten Ahti Saarenpää on todennut. Vertailevissa tutkimuksissa säännöstasolle ei ole mahdollista jäädä vaan tutkijan on perehdyttävä oikeusjärjestyksen taustalla vaikuttaviin pysyvämpiin rakenteisiin sekä huomioitava ideat, olettamat ja

11. Tieteen termipankki, Oikeustiede: hakusana vertaileva oikeustiede | oikeusvertailu osoitteessa https://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:vertaileva_oikeustiede (vierailtu 19.12.2023). Heikki E. S. Mattilan kirjoittamassa tekstissä todetaan, että ei ole asianmukaista puhua yksikössä vertailevan oikeustieteen metodista vaan meidän tulisi puhua monikossa metodeista.
12. Koulu 2005, s. 15, on osuvasti todennut, että sekä kansainvälinen yksityisoikeus että oikeusvertailu tarjoavat ratkaisuja konkreettisiin oikeusriitoihin, minkä lisäksi ne molemmat totuttavat eri oikeusjärjestysten olemassaoloon ja hävittävät näin uskon oman oikeusjärjestyksen paremmuudesta.

uskomukset, joiden nojalla voimassa oleva oikeus tunnistetaan ja tulkitaan.¹³ Vertailun kohdevaltion ja tutkimuksen kysymyksenasettelun perusteella ratkeaa se, kuinka syvällisesti kohdevaltion oikeuskulttuurisiin elementteihin ja yleiseen oikeuskäsitykseen tulee paneutua. Yhteiskunnalliset lähitieteet saavat erityistä huomiota, jos ne ovat suodattuneet oikeuskulttuuriin ja vaikuttavat siten oikeudellisen profession toimintaan – näkemyksiin oikeudesta, oikeudellisen materiaalin tulkinnasta sekä oikeudellisesta argumentaatiosta.¹⁴

13. Oikeusvertailun ”oikea” metodi oli väitöskirjani keskeinen teema. Tutkimuskysymys siinä oli, mitä vieraasta oikeusjärjestelmästä tulee ymmärtää, jotta siitä hankittu oikeudellinen informaatio voi jalostua tiedoksi. Ks. Tuulikki Mikkola, Oikeudellisen tiedon yhtenevyys ja sen esteet: jäämistöoikeudellisen informaation yhtenevyys. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1999.

14. Mikkola 1999, s. 379. Myös Saarenpää – Riekkinen 2023, s. 19.